

Steen Wackerhausen

Videnssamfundet og dets fordringer - Nogle essayistiske kommentarer

Tvetydig politisk retorik og praksis

Vi lever i et videnssamfund, lyder det fra danske politikere, typisk med en vis begejstring i stemmen. Men danske politikere er ikke ene herom, også i EU bruges udtrykket 'videnssamfundet' (i forskellige modersmålsvariationer) med stor hyppighed, både som samtidsbeskrivelse og som fremtidsvision. Der er også udbredt politisk enighed om, at videnssamfundet – i en stigende globaliseret verden – stiller store (videns)krav, som skal honoreres, hvis vi ikke skal 'sakke bagefter'.¹ Viden ses i stigende grad som den afgørende produktivkraft og samfundets byggesten.

I retorikken om videnssamfundet, dets muligheder og fordringer, finder vi en lang række (nykonstruerede, mere eller mindre meningsklare) vidensudtryk som fx: 'videns-økonomi', 'videns-kapital', 'videns-management', 'videns-medier', 'videns-lagring', 'videns-overførsel', 'videns-distribuering', 'videns-generering', 'videns-maksimering', 'videns-kapitalisering', 'videns-effektivisering', 'vidensbaseret praksis', 'Videns-Danmark', 'Videns-Europa' osv. Men på trods af de mange (nye) vidensudtryk og den megen tale om videnssamfundet, så er det ikke entydigt, hvad vi egentligt skal forstå ved et udtryk og fænomen som videnssamfundet. Vi kan konstatere, at i den politiske diskurs bliver udtrykket 'videnssamfund' brugt både som et navn for de nuværende vestlige samfund, som en tematisk beskrivelse af særlige træk i disse samfund og som et ideal for de kommende (vestlige) samfund, men denne flerstrengede brug af udtrykket gør bestemt ikke meningsafklaringen lettere. Men da vi ved, at de nuværende danske samfund fra politisk side omtales som et videnssamfund, kunne første skridt i en afklaringsproces være at se nærmere på, hvad der så karakteriserer 'videnssamfundet Danmark'.

Umiddelbart ville man forvente, at et samfund, som blev betegnet som et

videnssamfund, på iøjnefaldende vis ville være karakteriseret ved, at videnskabelig viden og rationalitet frem for overtro og religiøs dogmatik var i højsædet. At situationen imidlertid er mere kompliceret og modsætningsfyldt i 'videnssamfundet Danmark' fremgår tydelig af den offentlige debat og medierne: Vi har fx kunnet læse, at der nu er flere alternative behandlere i Århus end universitetsuddannede læger, at en topleder i militæret tror på spøgelser, at en kommune har ansat 'jordstråle-eksperter' som bygningsrådgivere, at stillingsbesættelser i kommunale børnehaver flere steder er sket efter konsultation med astrologer og spåkoner, at fundamentalistisk religionsdyrkelse er under stærk fremgang, at religiøs tro for mange står over videnskabelige beviser, at Darwins evolutionsteori (igen) er under voldsomt angreb fra flere religiøse positioner, at bestemte religiøse grupper ønsker deres børn og unge fritaget for undervisning i evolutionslære, fritaget for dele af astronomien, fx vedrørende Big Bang, og fritaget for en række skønlitterære forfattere etc., fordi der her fremføres uhellige synspunkter i modstrid med de hellige tekster og religiøse åbenbaringer.²

Selvfølgelig kunne det med rimelighed fremføres, at det ikke er sådanne træk og tendenser, som videnssamfunds-begejstrede politikere har i tankerne. Der kunne fx peges på, at man fra politisk side har stillet øgede krav til det offentlige sundhedsvæsen og den etablerede medicin om håndfaste videnskabelige beviser for behandlingens virkning og effektivitet (evidensbaseret medicin). Men på den anden side har Folketingets flertal via en særlov fritaget naturlæger og alternative behandlere fra at føre videnskabelig dokumentation for, at deres ydelser (behandling) har nogen som helst effekt. Vi har også set krav om, at en universitetsansat forsker, modsat andre borgere, end ikke må skrive et læserbrev med navns nævnelse og stillingsbetegnelse uden at kunne føre solid videnskabelig dokumentation for læserbrevets indhold. Men vi har også set en universitetsforsker skrive en klimabog, hvis videnskabelige værdi er blevet stærkt problematiseret, alt imens samme forsker fra politisk side blev 'belønnet' for sin bog med en direktørstilling og højere løn. Og så videre.

Med ovenstående spændinger in mente kan man være usikker på, hvad de videnssamfundsbegejstrede politikere egentligt forstår ved et videnssamfund – og om de fuldt ud har forstået, hvad deres rolle skal være i et samfund, hvor viden (ifølge politikerne selv) skal spille en stadig stigende rolle i beslutningsprocesser og ledelse.

At kalde det nuværende danske samfund et videnssamfund er dog næppe helt misvisende. Alene af den grund, at der aldrig har eksisteret et decideret "uvidenhedssamfund" (intet samfund og ingen kultur kan overleve helt uden viden om sig selv og sine omgivelser). Men, som vi skal se, er der også mere særegne grunde til at kalde nutidssamfundet et videnssamfund.

Videnssamfundet – forandringshastighed, vidensbehov og dilemmaer

Det samfund og den tidsalder, vi lever i, er under hastig og kontinuerlig forandring, hvilket konstant stiller nye udfordringer (og giver nye muligheder), som vi ikke tidligere har været stillet over for. Et i stigende grad globaliseret samfund, hvor ikke blot forandringshastigheden er steget, men hvor de mekanismer og forhold, som formgiver og retningsbestemmer udviklingen, selv er under forandring. Teorier om samfundsforandringens dynamik, som måske havde gyldighed for 30 år siden, vil kun have begrænset gyldighed i dag i forhold til nutidssamfundet, da nye forandringsagenter er kommet på banen og gamle, velkendte forandringskilder har fået ændrede roller.³ Heller ikke gårdsdagens sædvane og praksis er nødvendigvis til megen hjælp og kan være mere vildledende end vejledende i nutidens og fremtidens hastigt forandrede og globaliserede samfund. Vi bevæger os i hurtige skridt væk fra et 'sædvane-samfund', hvor rutinen, sædvanen og det sædvanlige i stor udstrækning var tilstrækkeligt handlingsvejledende og kompetencegivende.

Næppe tidligere og i samme omfang har kravet om ny viden, nye indsigter og nye kompetencer været en så kontinuerlig og alt omsiggribende fordring som nu. En fordring, som skal indfries, hvis der skal ageres optimalt under nutidens hastigt ændrede globale og samfundsmæssige betingelser. Og en fordring som få, hvis nogen, kan fritstilles for. Arbejdsmarkedet viser dette forhold tydeligt: Nye uddannelseskrævende jobfunktioner opstår konstant, og 'gamle' job og professioner er under kontinuerlig forandring, alt sammen for at tilpasse sig de ændrede teknologiske, samfunds- og markedsmæssige vilkår. Nye kompetencekrav skal honoreres, og en fortløbende vidensstrøm skal integreres. Livslang uddannelse og læring er blevet et livsvilkår.⁴

Det moderne samfunds vidensbehov synes umætteligt, og som konsekvens har talrige nye vidensproducenter og -udbydere meldt sig på markedet. Vi kan således konstatere, at de gamle, veletablerede vidensproducenter og -udbydere (som fx universiteter) er kommet under stærkt og flerstrengt pres fra det eksplosivt stigende antal digitale vidensudbydere (af blandet kvalitet), som på internettet og via andre digitale medier har fået hele verden som potentielt publikum og 'kunder'. Utallige er de digitalt tilgængelige bud på viden – og på godt og ondt, ret og rimeligt – som nu er inden for det enkelte menneskes rækkevidde, blot med et klik eller to på computeren. Men også rollen som vidensudbyder (berettiget eller uberettiget) er inden for enhver rækkevidde: Med minimale anstrengelser har alle mulighed for på internettet at fremføre offentligt tilgængelige videnspostulater og holdninger uden nogen form for ekstern kvalitetskontrol. Aldrig før har demagogen, fanatiker og løgnhals haft så stort et potentielt publikum! Og i dette digitale marked af vidensudby-

dere står demagogen og fanatikeren i en langt lettere og mindre arbejdskrævende situation end de traditionelle universitære vidensudbydere, hvor ethvert vidensudsagn i sin tidskrævende langsommelighed først skal analyseres, diskuteres og (i så høj grad som muligt) verificeres, før en offentliggørelse kommer på tale. Demagogen, fanatikeren og løgnhalsen er derimod kun begrænset af egen skrivehastighed.

Videnssamfundet stiller os således i et dilemma: På den ene side, at de hastigt forandrede samfundsbetingelser kontinuerligt kræver ny viden og indsigt, og på den anden side at de traditionelle, universitære vidensmonopoler er brudt via internettet og andre digitale mediers utallige, divergerende 'videns tilbud' (uden klare indikationer på, hvad som er sandt og usandt, troværdigt og utroværdigt). Kort sagt, et stigende behov for sikker viden på den ene side og et stigende antal usikre vidensudbydere på den anden. I dette perspektiv fordrer videnssamfundet ikke blot hastig vidensudvikling og vidensintegration, det fordrer også i stigende grad samfundsmedlemmer og professionsudøveres evne *til at navigere epistemisk*: At skelne mellem det sande og usande, det pålidelige og det upålidelige, at skelne mellem saglige begrundelser og demagogisk retorik osv. Eller med andre ord: *Videnssamfundet kræver refleksionsfærdigheder for at finde det sande og troværdige og undgå eller minimere det usande og fejlagtige.*

Men er det nu rigtigt, at videnssamfundets umættelige vidensbehov og det globale, divergerende vidensudbud kræver særlige sandhedssøgende refleksive færdigheder af dets medlemmer?

Relativistisk vidensinflation

Forudsætningen for at opstille ovenstående dilemma og stille krav om epistemiske refleksionsfærdigheder hos borgere og professionelle i et (globaliseret) videnssamfund er, at det er meningsfuldt at tale om sandhed og viden på tværs af kulturelle, historiske og religiøse skel. Imidlertid hører man ofte udsagn om, at sandhed og viden er relativ. Ikke blot relativ i den 'bløde', deskriptive og uproblematisk betydning, at forskellige mennesker, kulturer, religioner etc. ikke sjældent har forskellige opfattelser af, hvad som er tilfældet og sandt (fx om jorden er flad eller rund). Men relativ i en langt mere radikal (epistemologisk og ontologisk) betydning, hvor ikke blot *opfattelser* af, hvad som er sandt og virkeligt, men også hvad som *er* sandt og virkeligt, er relativ fra kultur til kultur. Relativister i sidstnævnte betydning omtaler ofte sig selv – eller bliver omtalt som – (radikale) konstruktivister eller postmodernister. I deres perspektiv bliver videnskabelige begrundelser og sandheder opfattet 'blot' som kulturelle praksisser og produkter på lige fod med så mange andre kulturers praksisser og produkter. Den 'videnskabelige kulturs'

begrundelser og vidensprodukter har i denne opfattelse ikke større troværdighed og sandhedsværdi end alle mulige andre (kulturelle) begrundelsesformer og vidensproduktioner. Den ene (kulturelle) vidensproducent og -udbyder er i princippet lige så troværdig epistemologisk set som enhver anden. De repræsenterer 'blot' forskellige 'epistemiske kulturer', og de fra kultur til kultur divergerende vidensbegrundelser eller epistemologier er i princippet ligestillede (fx guddommelige åbenbaringer og videnskabelige eksperimenter). Alle disse 'epistemiske kulturers' respektive 'sandheder' er, jævnfør det radikalt relativistiske perspektiv, sociale konstruktioner: Et resultat af sociale forhandlinger (negotiations) mellem kulturinterne aktører, i fortid og nutid, med større eller mindre kulturintern indflydelse og magt. Og givet de forskellige kulturers erkendelsesmæssige ligestilling er de resulterende 'sandhedsfortællinger' folgelig *lige* gyldige (men dermed også i en vis forstand *ligegyldige*, da ingen enkeltkulturs 'sandhedsfortælling' erkendelsesmæssigt har større sandhedsværdi end en hvilken som helst anden kulturs). Det sande og det falske, realitet og fiktion, eksisterer kun internt, inden for de enkelte (epistemiske) kulturer.

Med afsæt i en sådan radikal relativistisk opfattelse vil internettets kolossale vidensudbud og tilhørende 'navigationsproblemer' folgelig ikke afføde et krav om særligt forfinede epistemiske og erkendelsesmæssige refleksionsfærdigheder, da 'navigationsproblemet' vedrørende vidensudbudet på internettet og i andre medier grundlæggende set ikke er af epistemologisk karakter. Alle vidensudbydere har epistemologisk set samme krav på sandheden – det være sig heksedoktoren såvel som Nobelpris-modtageren i medicin, Den Hellige Bog om skabelsen såvel som fysikerens doktorafhandling om The Big Bang, åbenbaringen såvel som det empiriske eksperiment osv. Vidensudbydere lader sig ikke definere og differentiere i forhold til en større eller mindre kulturuafhængig sandhedsværdi. I dette perspektiv er den epistemiske navigationsforpligtelse folgelig suspenderet. Eller måske rettere, den er konverteret om til evnen til at finde meningsfæller på nettet. Og med internettets umådelige omfang og 'vidensudbydernes' ekstreme diversitet kan næsten ethvert videnspostulat 'bekræftes' efter kort tid på internettet – alt fra UFOers eksistens til 'kosmiske lydbølgers' helbredende effekt, racerenhedens velsignelser eller forbandelser osv.

Selvom radikale relativistiske opfattelser er ganske almindelige (i den ene eller anden artikulation), så er der mig bekendt få selverklærede relativister, hvis nogen overhovedet, som i daglig livsførelse faktisk efterlever og i den forstand tror på sådanne opfattelser. Få relativister vil vælge et flyselskab, som har erstattet flymekanikeren og hans værktøj med en clairvoyant og håndspålæggelse (og dermed i praksis ligestillet de to 'epistemiske kulturer', som henholdsvis flymekanikeren og den clairvoyante 'tilhører'). Og få virkeligt sultne radikale konstruktivister vil acceptere, at menneskets behov for føde blot er en social konstruktion, som i princippet kan omgøres eller opløses ved 're-forhandling'.

Nu skal radikale relativister og konstruktivister ikke kritiseres for den realisme, som de udviser i praksis, men kun for uholdbarheden af deres relativistiske videns teorier. I sådanne teorier omtales videnskabelige resultater og sandheder som nævnt ofte som værende blot 'videnskabskulturens' interne forhandlingsresultater (i betydningen sociale konstruktioner som er produkter af kulturinterne forhandlinger (*negotiations*)). En sådan vidensopfattelse er imidlertid problematisk på flere niveauer. En køber og en sælger kan *forhandle* sig til salgsprisen på en brugt bil (salgsprisen *er* en social konstruktion), men man kan *ikke forhandle* sig til fakta, fx om bilen vejer 5 kg eller 1000 kg. Bilen vægt er ganske upåvirket af vores 'forhandlingsresultater'! Historien og nutiden demonstrerer gang på gang, at (kulturel) konsensus om faktuelle forhold ikke i sig selv er garant for viden og sandhed. Trods århundreders enighed om, at Jorden var flad, så tog de pågældende 'epistemiske kulturer' fejl. Kollektive fejltagelser er en historisk kendsgerning. Og hvis kollektive fejltagelser er mulige, trods grundige 'forhandlinger' og langvarig konsensus, så kan en 'epistemisk kultur' tage fejl, og følgelig er 'forhandlingsresultater' og konsensus ikke i sig selv en sandhedsgarant. Alle 'epistemiske kulturer' er ikke erkendelsesmæssigt ligestillede, nogle er mere pålidelige end andre. Og få er de universitetsansatte relativister, som mener andet i praksis, fx hvis de har et barn med en livstruende sprængt blindtarm og har valgt mellem at lade barnet operere efter principper begrundet i en 'videnskabelig epistemisk kultur' eller at lade barnet blive 'behandlet' med aura-massage, hvis principper og effekt savner enhver videnskabelig dokumentation (om end principperne er 'fuldt ud begrundede' i form af religiøs-spirituelle åbenbaringer eller hellige skrifter i en ikke-videnskabelig epistemisk kultur).⁵

De fordringer om kritisk refleksion og evnen til at navigere epistemologisk i forhold til det troværdige og utroværdige, det sande og det usande, som nutidens og det kommende videnssamfund stiller, lader sig ikke tilsidesætte, opløse eller fjerne gennem en relativistisk 'vidensinflation', som i princippet gør alle videnspostulater lige gyldige. Men selvom den relativistiske 'vidensinflation' ikke er holdbar, hverken teoretisk eller i praksis, som grundlag for en vidensforståelse i et globaliseret videnssamfund, så står mange andre 'videns-spørgsmål' ubesvaret hen. Selv givet, at viden (i en ikke-relativistisk betydning) er nødvendig i et globaliseret videnssamfund, så er det stadigvæk et spørgsmål, hvad vi skal have *viden om*, hvilket perspektiv vi skal søge *viden fra*, og på hvilke måder vi kan og skal *vide noget på*.

Viden om, viden fra og vidensmåde

Videnssamfundet fordrer øget og sikker viden (hvilket igen fordrer refleksive epistemiske færdigheder). Men *hvad* skal vi have (mere) viden om? Genstandsfeltet er principielt ubegrænset og omfanget af potentiel viden uendeligt, mens vore (økonomiske, forskningsmæssige, tidslige etc.) ressourcer er begrænsede og endelige. Dette dilemma eller spændingsfelt mellem genstands- og vidensfeltets uendelighed og vore ressourcers endelighed fordrer normative prioriteringer på flere niveauer. Og selvom vi måske på ét niveau kan være normativt enige om, hvilke 'genstandsfelter' vi skal have mere viden om (fx nanoteknologi, fødevarer, islamisk kultur etc.), så vil der ofte være normativ uenighed på et andet niveau; fx uenighed om *ud fra hvilke interesser* eller perspektiver vi skal skaffe os mere viden om de og de 'genstande'. Hvad skal vores vidensperspektiver (vidensinteresser) være i mødet med genstandsfeltet? Hvilke perspektiver skal vi søge viden *fra* i forsøget på at få mere viden *om* de og de genstande?

Et indflydelsesrigt svar på sidstnævnte spørgsmål kommer umaskeret til udtryk i sloganet 'fra forskning til faktura', som har spillet og spiller en afgørende rolle i den politiske forskningsdiskurs. Her er markedspektivet selvsagt det afgørende, og opprioriteret bliver den anvendelsesorienterede forskning, som hurtigt kan føre til nye eller forbedrede markedsprodukter og solidt økonomisk afkast. Forskningsbevillinger og -projekter skal i dette perspektiv eksistensberettiges via markedslegitimering. Den umiddelbare *politiske* konsekvens har været en økonomisk opgradering fra statens side af de (anvendelsesorienterede) naturvidenskabelige og tekniske fag, bl.a. i form af et stærkt øget antal midler til ph.d.-projekter på disse områder. Mens *erhvervslivets* markedspektiv også har ført til en øget efterspørgsel af *humanistisk* viden og til et øget antal ansættelser af humanister i erhvervslivet. Sidstnævnte hænger selvsagt sammen med markedets stigende globalisering og verdenssamfundets alvorlige etniske, kulturelle og ikke mindst religiøse spændinger og konflikter. At navigere hensigtsmæssigt i dette felt kræver viden, som de tekniske og naturvidenskabelige videnskaber ikke kan være leverandør af. Men markedspektivets efterspørgsel af humanistisk viden etc. har dog typisk været selektiv, og det styrende princip har (ofte) været den humanistiske videns umiddelbare brugsværdi i erhvervslivets personale-, marketings- og kommunikationsafdelinger. Fx hvordan man bedst muligt kan markedsføre og sælge sine produkter på det globale marked til lande med helt andre kulturelle og religiøse værdier end gældende i Danmark. De humanistiske vidensprodukter i markedsregi har ikke sjældent været omsat til en stærk forenklet og instrumentel 'Do/Do not'-liste baseret på en selektiv kulturel og religiøs karakteristik af et land eller en etnisk gruppe.

Med ovenstående er bestemt ikke sagt, at de til enhver tid gældende markedspektiver ikke bør spille nogen rolle i videnssamfundets prioriteringer

af genstands- og vidensfelter. Men et videnssamfund bør have *vidensressourcer*, som langt *overskrider det aktuelle markedesbehov*, også for 'markedets skyld' om 10-20 år, hvis behov ikke kendes i dag. Men også fordi et videnssamfund er mere end et markedssamfund (selvom vi har set en hastig markedsførelse i de senere år). Et videnssamfund, som også har ambitioner om at være et velfærdssamfund, kan ikke nøjes med markedspektiver i dets prioritering af viden og vidensproduktion. Talrige andre vidensperspektiver (trivsel, livskvalitet, dannelse, demokrati etc.) er nødvendige. Også her fordres normative refleksioner.

Ikke blot afføder videnssamfundet den epistemiske fordring (om at skelne det troværdige fra det utroværdige) samt den normative fordring vedrørende valg og prioritering af genstandsfelter og vidensperspektiver, men et videnssamfund må også rejse spørgsmålet om, hvorvidt der eksisterer flere vidensformer, og i så fald hvilke vidensformer, som er nødvendige i et videnssamfund. Den traditionelle 'skolastiske' vidensforståelse opfatter viden som noget, der kan udtrykkes udtømmende i skriftlig form. Og da viden i sprogform (eksplicit viden) kan 'gemmes' eller 'lagres' i databaser, tidsskrifter og bøger, så forekommer det nærliggende at konkludere, at den relevante viden også kan tilegnes gennem boglige studier og ved sproglige medier. Sådanne 'skolastiske' vidensforståelser ligger bag den 'skoleepidemi', som vi har set, ikke mindst efter 2. verdenskrig og bag den stigende akademisering af professionerne (fx sygepleje) i løbet af de sidste 10-15 år. Den motiverende faktor er ønsket om et højt kompetenceniveau, og den skolastiske tese er, at øget videnstilegnelse (gennem boglige studier) netop vil forhøje det professionelle kompetenceniveau. Underforstået er, at et højt professionelt kompetenceniveau har eksplicit (boglig) viden og (eksplicite) regler og principper som sit væsentlige, konstitutive kerneindhold.

Meget tyder imidlertid på, at de sidstnævnte antagelser er sandheder med store modifikationer. Således har megen forskning i de sidste 20-30 år demonstreret, at høj professionel kompetence kun muliggøres, hvis der (også) sker en erfaringsbaseret tilegnelse af 'tavs viden' (tavse vidensdimensioner): At 'tavs viden' er en nødvendig vidensform, hvis et højt kompetenceniveau er ambitionen. Hvis videnssamfundet således har brug for højt kompetente samfundsborgere og professionelle, og høj kompetence ikke er udtømt ved eller udelukkende lader sig etablere på grundlag af eksplicit viden (om fakta, regler og principper), så kan adækvat vidensgenerering, videnstilegnelse og kompetencedannelse ikke blot ske ved boglige, akademiske studier, men kræver særlige læringsarenaer i praksis. I dette perspektiv har videnssamfundet endnu ikke taget de læringsmæssige konsekvenser af den viden, som videnssamfundet(s forskere) selv har produceret.⁶

Vidensbaserede beslutningsprocesser

At være vidende er bedre end at være uvidende, vil få benægte. Og få vil benægte, at beslutninger (og holdninger, handlinger, stillingtagen etc.), som er baseret på viden og indsigt, alt andet lige er at foretrække frem for beslutninger baseret på uvidenhed og fravær af indsigt. Men da ingen enkeltperson eller enkeltgruppe kan vide alt, som vides om og er relevant for et givet felt (økonomi, lovgivning, reklame etc.), så peger dette på nødvendigheden af en flerstrengt inddragelse af relevante vidensbesiddere i beslutningsprocesser. Følgelig vil et centralistisk beslutningssystem, hvor relevante vidensbesiddere (og normative interessenter) ikke høres eller aktivt inddrages, være et vidensfattigt og dermed uønsket beslutningssystem. Uønsket, fordi et vidensfattigt beslutningssystem alt andet lige vil lave flere fejl (også målt ud fra systemets egne værdier og målsætninger) end et vidensrigt beslutningssystem. Med andre ord: Hvis et beslutningssystem ikke sikrer sig, at de for beslutningsfeltet relevante vidensbesiddere indgår (på et eller flere niveauer) i systemets beslutningsprocesser, så vil systemet operere på et suboptimalt beslutningsniveau (med de negative konsekvenser, som følger heraf).

Mange større såvel som mindre erhvervsvirksomheder har indset dette og derfor gjort sig anstrengelser for at gøre beslutningsprocesserne (i lighed med produktionsprocesserne) så vidensbaserede som (realistisk) muligt. Nogle gange ved inddragelse af relevante vidensbesiddere i et centralt beslutningssystem, andre gange ved fast uddelegering af bestemte beslutninger til etablerede sagkyndige grupper. Andre gange ved at oprette kortvarige ad hoc grupper af relevante vidensbesiddere, hvis sagkyndighed passer sammen med det aktuelle beslutningsfelt. Sammenhængen i et distribueret og vidensrigt beslutningssystem søges sikret ved et overordnet, fælles mål- og værdisæt. "Hvorfor denne distribuering af beslutningsprocesser?", spurgte jeg på et tidspunkt direktøren for en stor landskendt virksomhed i Danmark. Svaret, som jeg fik, var ærligt og kontant: "Det giver et økonomisk plus på bundlinien!" Ikke overraskende, da vidensbaserede beslutninger selvsagt er mindre fejlfyldte og følgelig har færre uønskede konsekvenser.

Mere overraskende er det, at det politiske flertal i det danske Folketing – som er aktiv fortaler for at gøre det danske samfund til et førende videnssamfund – tilsyneladende ikke har forstået den påtrængende nødvendighed af solide vidensbaserede beslutninger. Dette misforhold kommer ikke mindst til udtryk i forholdet til de offentlige institutioner, som i stigende grad er blevet detailstyret fra politisk side og ved lov har fået påtvunget en centralistisk, hierarkisk ledelsesstruktur. Ét klart eksempel er den nye universitetslov i Danmark, som kræver en stærk, hierarkisk ledelsesstruktur, der ikke sikrer inddragelsen af relevante vidensbesiddere i beslutningsprocesserne. I dette hie-

rarkiske og centralistiske system med få beslutningsagenter er der ingen garanti for optimale vidensbaserede beslutningsprocesser, nærmere tværtimod.

Et af de politiske mål med centralisering og hierarkisering i det offentlige har været at etablere 'stærke ledere', som hurtigt og effektivt kan skære igennem og tage beslutninger. Men en forkert beslutning er stadigvæk en forkert beslutning, selvom den er blevet taget hurtigt og af en 'stærk leder'! Med 'den stærke leder' er beslutningstiden uden tvivl blevet forkortet, men med flere vidensfattige beslutninger som resultat. Og da vidensfattige beslutninger alt andet lige har en stor fejlprocent, med tilhørende negative konsekvenser som resultat, så vil de 'hurtige og effektive' (men vidensfattige) beslutninger ofte føre til et alvorligt tids- og ressourcespild, ikke det modsatte. Et videnssamfund i en globaliseret tidsalder må fordre *vidensbaserede* beslutninger, ikke blot *hurtige* beslutninger. Og dette fordrer igen – som væsentlige dele af erhvervslivet har indset – organisatoriske og ledelsesmæssige tiltag, som aktivt inddrager de for beslutningsfeltet relevante vidensbesiddere, og som faciliterer et effektivt vidensflow til og i beslutningssystemer. Det indbefatter kommunikationskanaler for og plads til kritiske røster. Hierarkiseringen af de offentlige institutioner med tilhørende 'stærke ledere' har imidlertid, helt i modsætning til videnssamfundets iboende behov, gjort det vanskeligt – til tider endda direkte farligt karriere- eller ansættelsesmæssigt – for de offentlige institutioners vidensbesiddere at kritisere ledelsens beslutningsprocesser eller påpege uheldige konsekvenser af de (vidensfattige) centralistiske beslutninger. Mange hospitalsansatte har fx fået 'mundkurv på' og er blevet truet på deres stilling (eller er blevet fyret pga. 'illoyalitet' eller 'samarbejdsproblemer'), hvis de har ytret sig kritisk eller påpeget negative konsekvenser af ledelsens beslutninger.⁷

Ovenstående forhold peger på, at hvis politikere (indenfor såvel som udenfor den aktuelle regering) ønsker sig et videnssamfund, så må også de politiske beslutninger i langt højere grad gøres vidensbaserede. Og de lovbestemte organisationsstrukturer i de offentlige institutioner skal udformes, så de forøger – og ikke forringer eller direkte udelukker – vidensbaserede beslutninger og beslutningsprocesser. Dette kræver en vidensmæssig ydmyghed fra politisk side lig den ydmyghed, som mange erhvervsledere har udvist (og set den økonomiske nødvendighed af!).

Videnssamfundet, refleksionens nødvendighed og den produktive disharmoni

'Videnssamfundet' er ikke så meget en betegnelse for et givet samfund i dets helhed, som det er et udtryk for en tematisering af nogle særlige træk, muligheder, udfordringer og betingelser, som de moderne samfund (i al deres forskellighed i øvrigt) stilles over for som aktive spillere i en globaliseret verden og tidsalder. En tidsalder hvor global konkurrence, modspil og samspil (på mange niveauer) er dagens orden og sker under kontinuerligt ændrede vilkår, men dermed også en tidsalder, hvor ny viden og nye kompetencer er en nødvendig, afgørende faktor og produktivkraft. En tidsalder, hvor gårdsdagens tradition og sædvane kun har begrænset handlingsvejledende værdi, og hvor behovet for ny viden er en basal fordring og et grundvilkår. Ny viden og højt kompetente vidensbesiddere er i høj kurs på det globale marked, og den stat, som ikke er leveringsdygtig, mister global indflydelse og økonomisk fodfæste.

Som påpeget i det foregående, så er der nogle *almene fordringer* og tilhørende krav om kompetencer, som er gældende for ethvert videnssamfund, uanset nationale og samfundsmæssige forskelle i øvrigt:

Fordringen om at kunne navigere epistemisk (at skelne det troværdige fra det utroværdige, det sande fra det usande etc.) i det komplekse og ekspansive felt af tilgængelige vidensudbydere af blandet kvalitet. I det foregående blev den radikale relativisme og tilhørende 'vidensinflation' afvist som en 'opløsning' af eller en bæredygtig 'løsning' på videnssamfundets fordring om epistemiske refleksionsfærdigheder.

En anden almen, global fordring, som ethvert konkret videnssamfund må forholde sig til, er som allerede nævnt det normative valg af genstands- og vidensfelter. Dette er en kontinuerlig fordring, som hele tiden re-aktualiserer og re-formulerer sig selv i forhold til tidens nye globale og samfundsmæssige vilkår. At forholde sig til denne fordring og dens tidsligt forskelle reformuleringer, kræver (normative) refleksionsfærdigheder, som ikke eller ikke i samme grad var en almen fordring eller påkrævet i et 'sædvane-samfund'.

Der er også spørgsmålet om, hvilken eller hvilke vidensformer, som er væsentlige og påkrævede i forhold til givne opgavefelter og kompetenceændringer. Og hvilke læringsformer, som i de givne situationer er mest optimale. Også her kræves nye refleksioner, som kritisk-konstruktivt tematiserer tidligere dominante videns- og kompetenceopfattelser – og som kan pege på nye og mere adækvate læringsveje i relation til tidens videns- og kompetencebehov.

Endnu en almen fordring, som ethvert videnssamfund løbende må forholde sig til, er etableringen af betingelser og organisationsformer, som i så høj grad som muligt faciliterer vidensbaserede (og hurtige) beslutningsprocesser. Som nævnt har store dele af erhvervslivet gjort væsentlige tiltag på dette om-

råde, mens de danske, politiske tiltag i forhold til offentlige institutioner, herunder forsknings- og uddannelsesinstitutioner, ofte har besværliggjort, hvis ikke ligefrem umuliggjort, solide vidensbaserede beslutninger. Og følgelig ikke udnytter store dele af de tilrådighedværende kognitive og vidensmæssige ressourcer.

Ovenstående fordringer – såvel som mange ikke omtalte – kræver en bred vifte af refleksionskompetencer og ikke blot kendskab til (flere) fakta og kendsgerninger. Refleksionsaktiviteter bliver afgørende, men ikke blot refleksion forstået som 'instrumentel problemløsning'. Enhver refleksionsaktivitet har sine forudsætninger og rammebetingelser, som både lukker op for bestemte mulighedsrum og lukker for andre. Når vi reflekterer, så reflekterer eller tænker vi ikke blot *på noget*, vi tænker også *med noget* (med bestemte begreber, antagelser og fakta). Og når vi tænker på noget med noget, så tænker vi også *ud fra noget* (bestemte målsætninger, interesser etc.) – og vi tænker *i noget* (i fællesskab, blandt meningsfæller eller 'fjender' osv.). Kort sagt, vi tænker eller reflekterer med et 'refleksionsberedskab', og der er stor forskel på, hvordan en refleksionsproces vil udfolde sig og resultere i (selv når vi tænker på 'det samme') alt afhængig af, hvad vi tænker med, ud fra og inden for. Og meget af det vi tænker med, ud fra og inden for, er ofte ikke selv tematiseret, men ligger som uartikulerede og rammesættende 'selvfølgeligheder' uden for refleksionens aktuelle rum. Når vi tænker i sædvanlig hverdagsmodus, så er det således i lige så høj grad 'tankerne, der har os', som os, der har tankerne. Et bestemt refleksionsberedskab (og afledt refleksionsrum), som muligvis tidligere har været adækvat i forhold til en bestemt opgavetype eller et bestemt problemfelt, er måske uhensigtsmæssig og innovationsfattig i forhold til andre opgavetyper og problemfelter – eller i forhold til løsningen af gamle problemer under nye kontekstuelle betingelser. De utallige (nye) problemstillinger, som det globaliserede videnssamfund stiller os over for, kræver ikke blot refleksion i ovennævnte betydning (forstået som instrumentel problemløsning inden for et givet og utematiseret refleksionsberedskab) – her kaldet 1. ordensrefleksion – men også 2. ordensrefleksion. Det vil sige en refleksion, som dels indbefatter bevidsthed om ens 'sædvanlige' 1. ordensrefleksioners forudsætninger og rammebetingelser, dels indbefatter (selv)refleksion over disse forudsætningers bæredygtighed og gyldighedsområde. Dette kræver blandt andet (a) refleksion over, hvorfor vi tænker på eller tematiserer et givet problem, som vi gør, (b) refleksion over hvilke begreber etc., som vi tænker med, (c) hvilke (mere eller mindre skjulte) målsætninger vi tænker ud fra, og (d) hvilke kontekstuelle forhold vi tænker inden for. Alt sammen refleksionsopgaver og -aktiviteter, som i væsentligt omfang har filosofisk karakter.

I erkendelsen af, at vor individuelle og kollektive vidensbesiddelse er mangelfuldt og at vort refleksionsberedskab er begrænset – og at vi følgelig kan tage fejl – er ydmyghed og lydhørhed over for andre stemmer (epistemiske såvel som normative) en nødvendighed. Ingen beslutningsagenter, uanset placering og niveau, kan unddrage sig fejltagelsens mulighed. Fra politisk og ledelsesmæssig side er opgaven således ikke blot at facilitere medspillet, men også modspillet. Herunder at skabe rum for og facilitere videns- og refleksionsressourcer, som ikke aktuelt har 'markedsværdi', men som kan blotlægge og udfordre den herskende politiske magts selvfølgeligheder. En grundforudsætning for såvel et videnssamfund som et velfungerende demokrati er erkendelsen af, at jeg – uanset hvem 'jeg' er – kan tage fejl (både faktisk og normativt), hvorfor lydhørhed over dig og andre er påkrævet. Demokrati og videnssamfund vil profitere af at skabe rum for en *produktiv disharmoni*, hvor disharmonien ligger i, at de videns- og holdningsmæssige forskelligheder får stemmer, og hvor det produktive ligger i den fortløbende forfinelse af de kognitive, holdnings- og vidensmæssige ressourcer, som muliggøres i modspillet (under ydmyg erkendelse af egne begrænsninger). Videnssamfundets almene udfordringer kræver således ikke blot øget viden og instrumentelle problemløsningsfærdigheder, men også dyd, lydhørhed og refleksionsfærdigheder, som fortløbende har sig selv som genstand.

Ovennævnte dyder og refleksionsfærdigheder er ikke naturgivne i fuldt udviklet form, men må tilegnes, udvikles og vedligeholdelse kontinuerligt. Det stiller store uddannelses- og dannelsesmæssige fordringer, som langt fra er indfriet. I denne sammenhæng har humanioras kultur- og historiefag væsentlige og vedvarende opgaver at løse, ligesom de filosofiske discipliner, hvis kerneindhold i vid udstrækning er 2. ordensrefleksioner. Så langt fra at have overflødiggjort humaniora og filosofi, har det globale videnssamfund tværtimod nødvendiggjort og re-aktualiseret filosofien og de humanistiske fag. Et videnssamfund under vedvarende forandring kræver ikke blot faktisk viden, men også særlige humanistisk-filosofiske refleksionsfærdigheder for at kunne navigere i et foranderligt globalt og nationalt farvand.

Noter

¹ Her underforstået at den politisk definerende måleenhed for, hvorvidt man er 'bagefter' eller 'foran' er konkurrenceevnen på det globale marked.

² Ud over reference til nyhedsmediernes, se fx <http://skeptica.dk/> for eksempler og henvisninger.

³ Se fx Bauman 2000; Giddens 1986; Held 2004; Keane 2003; Sen 2000; Stiglitz 2003; Werbner & Modood 2000.

⁴ Eriksen et al. 2005; Hjort 2004; Wackerhausen 2002

⁵ For litteratur vedrørende relativisme, postmodernisme etc., se fx Norris 1996; Sandall 2001; Boghossian 2006; Benson & Stangroom 2007; Delaney 2003; Jameson 2001; Hacking 2000; Cetina 2000; Searle 1998; Feyerabend 1996; Hanson 1969.

⁶ Se fx Selinger et al. 2006; Göranson et al. 2005; Polanyi 2005; Hogarth 2001; Sternberg & Horvath 1999; Wackerhausen 1999; Wackerhausen 1996; Wackerhausen 1992; Gullers 1988; Dreyfus & Dreyfus 1986; Benner 1984.

⁷ For dokumentation og yderligere eksempler, se fx de sidste par års udgivelser af *Magisterbladet* og *Forskerforum*.

Litteratur

Bauman, Z.: (2000) *Liquid Modernity*, Cambridge.

Benner, P.: (1984) *From Novice to Expert*, San Francisco.

Benson, P. & Stangroom, J.: (2007) *Why Truth Matters*, London.

Boghossian, P.: (2006) *Fear of Knowledge. Against Relativism and Constructivism*, Oxford.

Cetina, K. K.: (2000) *Epistemic Cultures*, Cambridge, Mass.

Delaney, J. J.: (2003) "Tolerance and Tact: A Critical Thinking Strategy for Dealing with Relativism", in: *Inquiry: Critical-Thinking-across-the-Disciplines*, 22, 27-31.

Dreyfus, H. & Dreyfus, S.: (1986) *Mind Over Machine*, Blackwell.

Eriksen, R. R., Jørgensen, A. M., & (eds): (2005) *Professionsidentitet i forandring*, København.

Feyerabend, P.: (1996) *Farewell to Reason*, London.

Giddens, A.: (1986) *The Constitution of Society*, London.

Göranson, B., Hammaren, M., & Ennals, J. R.: (2005) *Dialogue, skill and tacit knowledge*, Chichester.

Gullers, P.: (1988) "Automation-Skill-Apprenticeship", in: B. Göranson & I. Josefson (red.), *Knowledge, Skill And Artificial Intelligence*, Oxford.

Hacking, I.: (2000) *The Social Construction of What?*, Cambridge, Mass..

Hanson, N. R.: (1969) *Perception and Discovery*, Freeman, Cooper & Co.

Held, D.: (2004) *Global Covenant*, London.

Hjort, K. R.: (2004) *De professionelle*, Roskilde.

- Hogarth, R. M.: (2001) *Educating Intuition*, Chicago.
- Jameson, F. (2001): *Postmodernism*, Durham.
- Keane, J.: (2003) *Global Civil Society*, Cambridge.
- Natoli, J. & Hutcheon, L. (red.): (1990) *Postmodernism and its Discontents. Theories, Practices*, London.
- Norris, C.: (1996) *Reclaiming truth. Contribution to a Critique of Cultural Relativism*, London.
- Polanyi, M.: ([1966] 2005) *The Tacit Dimension*, Gloucester.
- Sandall, R.: (2001) *The Culture Cult. Designer Tribalism and other Essays*, Oxford.
- Searle, J.: (1998) *Mind, Language, and Society*, New York.
- Selinger, E., Crease, R. P. (red.): (2006) *The Philosophy of Expertise*, New York.
- Sen, A.: (2000) *Development as Freedom*, New York.
- Sternberg, R. J. & Horvath, J. A.: (1999) *Tacit knowledge in professional practice researcher and practitioner perspectives*. Mahwah.
- Stiglitz, J.: (2003) *Globalization and its discontents*, London.
- Wackerhausen, S.: (1992) "Teknologi, Kompetence og Vidensformer", in: F. Olesen et al. (eds.), *Teknologi og Filosofi, Musik og Filosofi*, Aarhus (Philosophia temanr.), 81-118.
- Wackerhausen, S.: (1996) "Apprenticeship, knowledge and representation", in: *Journal of Nordic Educational Research* 16[4], 194-203.
- Wackerhausen, S.: (1999) Legemet som læringens subjekt, Kunnskab om Idrett vol. 3[2]
- Wackerhausen, S.: (2002), *Humanisme, professionsidentitet og uddannelse*, København.
- Werbner, P. & Modood, T. E.: (2000) *Debating Cultural Hybridity*, London.